

Az arisztokrácia önreprezentációja az erdélyi hivatásos színjátszás centenáriumai ünnepségén*

A kolozsvári napi sajtót három hír uralta 1892 őszén. Az egyik a közelgő, már Budapestet is elérő kolerajárvány volt, a másik a Szapáry-kormány válsága, amely novemberben kormányváltáshoz vezetett, végül pedig az erdélyi – és egyben a kolozsvári – hivatásos színjátszás centenáriuma és az azt megelőző előkészületekről értesülhettek a *Kolozsvár* és az *Ellenzék* folyóiratok olvasói.¹ A három eseménynek volt ugyan hatása egymásra,² de most az első kettőt háttérbe szorítva – ahogy azt egyébként a helyi sajtó is tette – a tanulmány a színházi ünnep egyetlen mozzanatának, az erdélyi nemesek színpadon való megjelenésének, az általuk bemutatott két előképnek az elemzésére vállalkozik.

A habermasi nyilvánosságelmélet szerint a feudális államok felbomlásával az ezekre jellemző, arisztokratákhoz köthető reprezentatív nyilvánosság helyét a polgári nyilvánosság vette át.³ Ezzel együtt a kolozsvári színház fenntartásában a hagyományos, rendi mecénatúra is vesztett domináns szerepéből, és megjelentek a polgári és az állami támogatási formák. Bizonyos alkalmakkor azonban az arisztokrata reprezentatív nyilvánosság újra előtérbe kerülhetett még egy, alapvetően a polgári nyilvánosság által dominált közegben is. A centenáriumi ünnepség ilyen alkalom volt, az előképek adtak teret és keretet az arisztokrácia önmegmutatására. Mindezt tették úgy, hogy kimozdultak a reprezentatív nyilvánosság hagyományos fórumaiból, és adaptálódtak a 19. századi polgári nyilvánosság képi és tartalmi kereteihez.

* Az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-17-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

¹ Mindkét lap politikai napilap volt. Az *Ellenzék* a függetlenségi ellenzék erdélyi csoportjának orgánusaként működött, a *Kolozsvár* két lap, a korábban balközép-ellenzéki, majd a pártfúziót üdvözlő *Magyar Polgár* és *Kolozsvári Közlöny* egyesüléséből jött létre.

² A közeledő koleraveszély miatt a lapok tematizálták a város köztisztasági és közbiztonsági viszonyait és hiányosságait, amelyeket expliciten ugyan nem kapcsolódtak össze a centenáriumi ünnepségekkel, de a tisztaság és rendezettség minden bizonnyal hozzátartozott ahhoz a városképhez, amit az ünnep által is közvetíteni kívántak. A budapesti meghívott vendégek közül többen hivatkoztak arra, hogy a Budapesten már pusztító járvány, illetve hivatalos elfoglaltságok miatt – azaz a kormányválság miatt – nem tudnak Kolozsvárra utazni. A kormányváltásnak ennél mélyebb hatása is volt a Belügyminisztérium felügyelete alatt álló színházra, erről a későbbiekben még lesz szó.

³ Habermas 1993.

Az élőképek előkészületeiről és bemutatásáról egyaránt több típusú forrás áll rendelkezésünkre. A levéltári anyagban az ötlettről és a megvalósítás első lépéseiről olvashatunk, a sajtó figyelemmel kísérte az előkészületeket és a megvalósulást, részletesen tudósított szinte minden mozzanatról. Mindezt az ünnep után kiadott *Emlékkönyv az erdélyi magyar színészet száz éves jubileuma alkalmából* című kiadvány vizuális anyaga egészíti ki.⁴

Az Erdélyi Magyar Nemes Színjátszó Társaság 1792-ben kapta meg a játékedélyt az erdélyi országgyűléstől. Száz évvel később, 1892. november 10. és 12. között háromnapos ünnepélyvel emlékeztek meg arra a napra, amikor a társulat a Kolozsvár főterén levő Rhédey-házban elkezdte előadásait,⁵ és ezzel kezdetét vette az erdélyi és egyben a kolozsvári hivatásos színjátszás. Az ünnepség megszervezésére jubileumi rendezőbizottság alakult, amely összeállította a programot. Az első nap Katona József *Bánk bánja* került műsorra, felidézve a drámaíró születési évfordulóját is: ekkor még úgy hitték, hogy Katona 1792. november 11-én született, tehát az erdélyi hivatásos színjátszással egy napon.⁶ A *Bánk bán* helyi jelentőségét is hangsúlyozták, hiszen a dráma az első magyar kőszínház, a kolozsvári Farkas utcai színház 1821-es megnyitójára meghirdetett pályázatra íródott. A következő napon – emléktábla-avatás és bankett után – tartották meg a díszelőadást alkalmi programmal,⁷ melynek zárómozzanatában az erdélyi arisztokrácia tagjai két élőképet mutattak be Theodor Körner *Zrínyi* című szomorújátékából. Miért a *Zrínyi*, miért élőkép, és miért az arisztokrácia mutatta be? Egy lokális hagyománnyá vált motívum, egy képiségtörténeti folyamat, egy privát arisztokrata hagyomány átkerülése a nyilvános szférába és egy színháztámogatási modell leképeződése sűrűsödik a centenáriumi díszelőadás ezen pontjában.

KÉPEK A VÁSÁRBAN, KÉPEK A SZÍNHÁZBAN

Ha az (élő)kép és a színház viszonyát a képiségtörténet felől közelítjük meg, a 19. századi mechanikus képek megjelenésével és népszerűségével kell számolnunk. Az időszakosan felbukkanó mutatványosok az újdonság erejével csábították el a közönséget, és így konkurenciájává váltak annak a színháznak, amely éppen ebben az időszakban próbálta definiálni saját státuszát és ezt a játszott műfajok

⁴ Hegyesy (szerk.) 1892.

⁵ A dátum nem volt egyértelmű, a november 11. mellett a december 11., 16. és 17. is felmerült. Ekkor általánosan elfogadott adattá a november 11. vált. Hegyesy (szerk.) 1892: 80. Enyedi Sándor 1982-es pontosítása alapján a tényleges dátum 1792. december 17. volt. Kerényi (szerk.) 1990 és Bartha 2014: 380.

⁶ A pontosítás 1906-ban történt meg. N. n. 1906: 101–102.

⁷ Ennek műsorrendjét a bizottság több vitaülés után így véglegesítette: 1. *Ünnepi nyitány* Káldy Gyulától 2. *Prológ* Jókai Mórtól 3. *Száz év előtt* Ferenczi Zoltántól 4. *Jártas-költés völegény, vígjáték* Bartsai Lászlótól 5. *A magyar dalmű, zene-egyveleg* Müller Ottótól 6. A *Zrínyiből* vett élőképek 7. *Hymnusz*, előadva a kolozsvári összes dalegyletek és a nemzeti színház énekesei által. KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 195, ff. 2–4.

által is leképezni. Kolozsváron a 19. század utolsó harmadában többször fellevezték a mutatóványosok jelenlétének szabályozását, illetve a vásárok idejére való korlátozását. Ez minden olyan városnak problémát jelentett, ahol volt színház vagy színtársulat, és végül belügyminiszteri rendelet általi központi szabályozáshoz vezetett.⁸ Míg kint az utcán jelen voltak a mechanikus képek (guckkastenek, ködfátyolképek, kozmorámák, panorámák),⁹ a színpadokon élőképeket, látványos – akár álló, akár mozgó – csatajeleneteket, apoteózisokat mutattak be.¹⁰ Nem mindennapi látványosságok voltak ezek, a kolozsvári színházban jellemzően ünnepnapokon alkalmaztak nagyszabású vizuális elemeket: írói ünnepken általában apoteózissal zárták a díszelőadást, de a király és a királyné névnapját, esetleg házassági évfordulóját is látványos előadással, úgynevezett „néma képletekkel” zárták. Az 1880–1890-es években a vezetőség bevezette a délutáni nép- és gyerekelőadásokat, alacsonyabb helyárakkal, táncokkal, díszmenetekkel, látványosan megfestett álmképekkel. Ez érdekes példája annak, hogy az utcai mutatóványok hogyan szivárogtak be a színházi térbe, és a színház hogyan vonzotta be a szegényebb rétegből származó közönséget, kiváltva a színikritikusok nemtetszését.¹¹

Miközben ellenezték populáris változataikat, a mechanikus képek közül a ködfátyolképek bekerültek a színházba.¹² Kolozsváron ezeket a technikákat

⁸ Megyeri Dezső színházigazgató 1897-ben a város főkapitányának írt levelében hivatkozott erre: „A nagyméltóságú m. kir. belügyminiszter úr 1884 évi június 19ik napján 35915/884 szám alatt hozott, valamennyi törvényhatósággal és így a tek. városi tanáccsal is közölt körrendeletében utasította a törvényhatóságokat, hogy azon helyeken, hol színtársulatok működnek, működésük tartama alatt, semmi más látványosságoknak, daltársulatnak, hangversenyzőknek, lovardának működésére támogatást ne adjanak.” KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 217, ff. 84.

⁹ Kolta Magdolna *Képmutatók. A fotografiai látás kultúrtörténete* című könyvében részletesen ír a képvetítés és -nézés különböző eszközeiről, technikai működésükről. A *guckkasten*, más néven kukucsalkó doboz vagy kandika láda a vándormutatóványosok kedvelt eszköze volt, egy zárt vagy félig zárt doboz legalább egy betekintőnyílással, amin keresztül egy kép volt látható. A *panoráma* ezzel szemben közösségi élményt nyújthatott: egy nagy térben egzotikus tájakat, csatajelenetet, hazai tájat, de akár saját városát ábrázoló nagyméretű körképet láthatott a néző. Ezek a nagy befektetéssel járó vállalkozások nehezen voltak utaztathatók, így szinte velük egy időben a guckkasten és a panoráma kereszteződéséből megszületett a *kozmorámának* nevezett „szobapanoráma”. Kolta leírása szerint „egy nagy festmény helyett több kicsi, sorozatba rendezett képet mutatnak, amelyek a nagyító-lencsék révén térhatást keltenek. Az általában 1,2 méter magas, 6 méter hosszú, egy doboz belsejében félkörben felállított képeket lencsén keresztül kellett nézni.” (Kolta 2003: 38.) A *ködfátyolképeket* vagy *ködképeket* kezdetben gomolygó füstre vetítették, ez keltette a mozgás illúzióját. Később a füst helyett már vászont állítottak be, a mozgás illúzióját pedig a fényerő változtatásával, a vetítő közelítésével és távolításával, az üveglapok gyors cseréjével keltették.

¹⁰ Ha például az 1870-es évek színlapjait átnézzük, időnként olyan előadások is bekerültek a színházba – mint a bűvészmutatóványosok, erőmutatóványosok vagy a kuriózumnak számító félkezeű zenészek –, amelyeket később a színházi téren kívülre száműztek.

¹¹ „A délután a vásári komédiába való »Zöld ördögöt« cselekedték meg, a gyermeksereg és a karzat hatalmas tetszése közepette. Bukfencek és rossz viccek sűrűn váltogatták egymást és éppen úgy, mint a széksorok között – az előadókban is tótágot állott a jókedv.” *Kolozsvár* 1890. február 19.

¹² De akár a nemzeti kultúra ápolásának eszköztárába is bekerülhettek, mint ahogy arról a *Vasárnapi Újság* tudósít egy 1859-es számában: „[A Szervita téri fiúnevelésében] az igen sikerült köd-

Molnár György próbálta bevezetni rövid igazgatósága idején, a színházi bizottság és a sajtó azonban gyakorlatilag elűzte a rendezőt, többek között éppen a túl populárisnak vélt újításai miatt.¹³ A kontamináció bizonyos szintű kölcsönössége is megfigyelhető. A vándorpanorámák egzotikus tájai, csataképei, híradójelleggel aktuális katasztrófákat bemutató képei mellett külön műfajként megjelentek a színházi képek: „a legszebb operák, operettek, balettek, színésznők, csoportok és genre képek a párisi nagy operából a leggyönyörűbb természetű színben láthatók”.¹⁴ A színpadokon színészek által bemutatott képek függetlenül kontextusuktól mechanikus képként éltek tovább.

Az élőképek műfaja ezzel szemben a kastélyszínházi hagyománynak is szerves része volt. A műkedvelő arisztokrácia saját, illetve vendégei szórakoztatására élőképeket mutatott be, vígjátékokat, esetleg operettet adott elő. Erre Staud Géza kutatásaiban találunk számos példát, álljon itt néhány. A Brunswick-család budai palotájában három egymást követő évben, 1804 és 1806 között József nádor névnapja alkalmával mutattak be élőképeket és pantomimeket.¹⁵ Martonvásári kastélyukban a Brunswick lányok feltehetően időnként szintén bemutattak élőképeket.¹⁶ A Széchenyi család nagycenki kastélyában 1807-ben Zichy Ferdinánd és Széchenyi Zsófia esküvője alkalmából nagy ünnepséget szerveztek, ahol élőképeket is előadtak.¹⁷ Az Erdődy család galgóci színházában 1903-ban Erdődy Ferenc gróf és neje, szül. Oberndorff Ilona grófnő aranylakodalma alkalmából műkedvelők mutattak be élőképeket.¹⁸

A műkedvelők mellett gyakran hivatásos társulatok is felléptek a kastélyokban, alkalmi vagy éppen állandó jelleggel, szerződéssel. A főúri szórakozáson túl ez a mecénatúra egy formájának tekinthető. Ahogy az is, amikor hivatásos társulatoknak vagy színházaknak adományozták a kastélyszínházak ruha- és díszlettárát. Az Erdődy János gróf pozsonyi kastélyszínházába szerződötetett hivatásos társulatot a gróf halála után ugyan elbocsátották, de a család a díszleteket és a színház felszerelését az igazgatónak ajándékozta.¹⁹ Batthyány József hercegprímás körmendi

fátyolképek, egyéb nevezetességeken kívül, nagyrészt hazánk történeti nevezetességű váromládé-kait ábrázolták, s az intézet nevelője minden kép mellett érdekes felolvasást tartott, melly annak történetét ismerteté. [A felvonások között] az intézet növendékei a legjelesb magyar költők válogatott műveit szavalták.” Idézi Szajbély 2008: 72.

¹³ Ezek közé tartozott a görögtűz használata, de kisebb botrány lett abból is, hogy illusztrált plakátokkal hirdetett egy színházi előadást. A sajtó szerint a városban időző német vásári komédiás bódé tulajdonosa perrel fenyegette a színházat, mivel ő „nem azért fizeti a városnak a komerciális taksát, hogy ugyanekkor egy másik komédiás ártsa bele magát az ő mesterségébe. Az ő jogos publikumát nem lehet elvenni, kenyerét nem szabad szájából kilopni.” *Magyar Polgár* 1879. június 4. Molnár ezt a botrányt nem említette röpiratában, amit a Kolozsvárról való távozása után publikált, de annál inkább hangsúlyozta a szervezetlenséget, a számadások átláthatatlanságát és a könnyed operettek és vígjátékok dominanciáját. Molnár 1880: 8.

¹⁴ Kolta 2003: 51.

¹⁵ Staud 1963b: 101.

¹⁶ Staud 1963b: 105.

¹⁷ Staud 1963b: 92.

¹⁸ Staud 1963a: 120.

¹⁹ Staud 1963a: 38.

színházának ruhatára szintén egy hivatásos társulaté lett, a Károlyi grófok nagy-károlyi kastélyszínházának díszletei pedig a nagyváradi társulathoz kerültek azzal a feltétellel, hogy azokat sem eladni, sem az országból kivinni nem lehet.²⁰

A kastélyszínházak az arisztokrácia arra szolgáló sajátos terei voltak, hogy amatőr színészekként jelenhessenek meg. Adódtak azonban olyan helyzetek is, amikor kastélyaikból kilépve, hivatásos színházak színpadán is megjelentek műkedvelőkként. A kolozsvári színház történetében több ilyen alkalom is volt, melyek két csoportra bonthatók. Az egyik csoportba azok az események tartoznak, amelyek nem a színházról szóltak, de a színházi térben történtek; ilyenek a farsangi ünnepek vagy a jótékonyági bálók. 1884-ben a Mária Valéria Árvaház javára szervezett jótékonyági bálon nemesek és polgárok együtt adtak elő egy táncot, amelyre sakkfiguráknak öltöztek be. 1901-ben az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület által a színházban szervezett farsangra például dr. Szádeczky Lajos írt egy *Régi erdélyi lakodalom* című darabot, amelyet eredetileg élő-képnek terveztek. Szádeczky így ír erről:

„színre alkalmazásul gróf Székely Ádám lakadalmát gróf Bánffy Annával, gróf Bánffy György első gubernátor leányával választottam 1702-ből, amelyről legrészletesebb tudósítás maradt ránk Apor Péter »Metamorphosis Transylvaniae« c. munkájában. A szereplők, mint ott, úgy itt is Erdély előkelő társadalmának színe-virágából kerültek ki, akik fényes sikerrel elevenítették fel a kétszáz évvel ezelőtt élt ősök emlékét.”²¹

A másik csoportba sorolhatók azok az alkalmak, amelyek színházi ünnepekhez köthetők – idetartozik a centenáriumi díszelőadáson bemutatott két élőkép is.

THEODOR KÖRNER ZRÍNYIJE KOLOZSVÁRON

A jubileumi szervezőbizottság első, szeptember 17-i ülésén Ditrói Mór művezető-igazgatóra bízta a díszelőadás részleteinek megállapítását, egy kivétellel: a bizottság Hegyesy Vilmos jegyző javaslatára kezdeményezte, hogy az erdélyi arisztokrácia egy vagy két élőképet mutasson be Theodor Körner *Zrínyi* című ötfelvonásos vitézi szomorújátékából. A darabválasztást így indokolták: „[A *Zrínyivel*] a kolozsvári színházat 1821-ben szintén az arisztokrácia tagjai nyitották meg.”²² A nagyrészt az erdélyi arisztokrácia adományából felépített kolozsvári színház megnyitóján, 1821. március 12-én főúri műkedvelők adták elő Körner 1812-es darabját.²³ A színház fő mecénásai színpadra álltak, és mintegy meg-

²⁰ Staud 1964: 92.

²¹ Szádeczky 1901: 4.

²² KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 195, ff. 11.

²³ Az 1792-es színházavató ünnepen Zrínyi szerepében Petricevich Horváth Dániel lépett színpadra, Zrínyinét gr. Csáky Józsefné, Szolimánt gr. Csáky József játszotta, színre lépett id. gr. Bethlen Pál, ifj. gr. Bethlen Pál, Juranics szerepében gr. Bethlen János, a színész ifj. gr. Bethlen

mutatták magukat a közönségnek, majd a színház ruhatárának adományozták azokat a ruhákat, amikben felléptek. Ugyanakkor az előadás a főúri műkedvelők privát, kastélyszínházi gyakorlata és a nyilvános térbe való kilépése közötti átmenetet is példázza. A drámát Petrichevich Horváth Dániel fordította le prózában és jelentette meg 1819-ben gróf Bánffy Györgynek, Erdély kormányzójának ajánlva. Az ajánlásból kiderül, hogy 1819-ben a darabot a kormányzó névnapján és az azt követő napon is előadták.²⁴ Bánffy különben pénzadománnyal támogatta a hivatásos társulatot, miután 1792-ben megkapták a játékedvélyt.

A dráma Szemere Pál által készített 1818-as (verses) fordítása is műkedvelői előadásra készült. A Pesti Jótékony Nőegylet kérésére lefordított darabot 1818. december 22-én színre vitték az egylet tagjai és arisztokrata pártolói a pesti német színházban. Főrész Gergely *Zríny és Zrínyi* című tanulmányában, amelyben az *Élet és Irodalom* kontextusában vizsgálja a Szemere-féle fordítást, jelzi, hogy

„a szakirodalom arra hívja fel a figyelmet, hogy a fordító igyekezett kiiktatni a szövegből a plebejus elemeket: a »nép« (Volk) helyett Szemerénél a »nemzetért« és »közjóért«, tehát a közösség elitet is magában foglaló egészéért hálnak meg a hősök, s a Zrínyi és tisztjei közti testvéries viszony távolságtartóbbá válik. Az utóbbi módosítások jól magyarázhatók a fordítás elsődleges kontextusának ismeretében, tudniillik hogy egy arisztokrata társaság megbízásából, annak műkedvelő előadására készült.”²⁵

A Zrínyi-motívum jelentős pályát futott be a kolozsvári színház ünnepein. Az említett két eseményen kívül a Farkas utcai színház megnyitásának 50. évfordulóján, 1871-ben is megjelent. Ekkor Jókai Mór *A szigetvári vértanúk* című szomorújátéka idézte meg Zrínyi alakját.²⁶ A *Magyar Polgár* napilap újságírója szerint

Miklósnak, alias Bolnainak az apja, br. Bornemisza József, br. Bánffy Miklós, Barcsay Gergely, br. Inczédi Mária, gr. Rhédei János, gr. Teleki János. Néhány kisebb szerepben polgárok is fel-tűntek. A hivatásos társulat csak a következő napon lépett színpadra.

²⁴ „Katonai szolgálatom, és azt követett hat esztendei utazásom után lett hazatelepedésem innen, csak nem minden esztendőben szerencsés volt, az itten lévő Uri-Rend Drammaturgia nagyobb kedvellőivel több alkalmatosságokban, nevezetesen pedig az Excellentziád Úri neve napjára, hol nagyobb, hol közepesebb Theatralis Játékokba tiszteletemet megbizonnyítani. [...] Sok ízben volt ezen Uri Jáztzó Társaság az Excellentziád időtöltését a' meglegedésig szerentsés megnyerni. – Ez adott ösztönt arra, hogy ezen folyó esztendőben, nem tsak rövid Víg Játékokat adjunk eredeti nyelvünken, a' Német és Frantzia nyelven eljáztott több, és nagyobb Játékaink között, hanem az Erdélyiek' szívébe forró háládatos szeretettel, és tisztelettel, a' késő Maradékig fenn-maradandó Nagy Bánffy György neve' napját a' Tártyhoz méltó Hérosi Játék' elé-adásával tiszteljük meg. – A' Társaság' köz meg-határozásával választott Körner Theodor-nak az 1816diki nyomtatványba ki-jött Zrínyi Miklósnak az 1566ba Szigeth Vára' védelmének Története, melynek Hazai nyelvünkre léendő Fordittását magamra vállalván, oly' szerentsésen tzélt értem, hogy Hazánk' Nagyjai tsak-nem mind jelen lévén ennek egy más után lett kétszeri elé-adásán, Hazafini [sic!] igaz indulattal meg-kivánták ki-nyomatását.” Körner 1819: a 2.

²⁵ Főrész 2011: 164–165.

²⁶ Ekkor két ünnepély volt, az egyik március 12-én a hivatásos társulat szervezésében, a másik április 1–2. között a színházat felügyelő Országos Színházi Választmány szervezésében. A Jókai-darabot április 2-án adták elő.

„az ünnepélyt rendezőbizottság helyes választást csinált Jókai »szigetvári vértanúk« című szomorújátékával. Ötven évvel ezelőtt egy német író »Zrínyi«-jével nyitották meg színházunkat, most ötven év után ismét e magasztos hős, Zrínyi története képezi az előadandó darab szövegét, mégpedig a legkitűnőbb magyar íróink egyikétől, Jókaitól.”²⁷

1837-ben a Körner-darab a Szemere-féle fordításban szóba került a Pesti Magyar Színház esetleges nyitódarabjaként is.²⁸

Kölcsey Zrínyi-kritikájában bírálta a német szerző darabját, de leírta, hogy a színrevitel élvezhető.

„A drámának gyengeségei az előadásban elfedeztethetnek; mivel itt nemcsak a játzóknak ügyessége, hanem a dekorációi pompa, s a nézősokaságnak szép koszorúja, s ennek vagy a tárgy vagy az egyes helyek mellett hangosan jelengetett részvétele is a behatáshoz tartozik. A képzelet, édes barátom, nagy varázsló; s ha felébresztetvén szabad lebegéssel szállong fel s alá, magával ragadja, vagy elvakítja az ítélőtehetséget; s a nem éppen rossz helyett jót, a nem éppen rút helyett szépet, s a nem éppen alacsony helyett magasan fellengőt láttat szemünkkel. Olyan az, mint a panorámának nagyító üvege, melyen keresztül a parányi rajzolatok kolosszális nagyságban tűnnek fel.”²⁹

Kölcsey kritikáját igazolni látszik a *Zrínyi* kolozsvári jelenléte is: míg Körner darabja 1821-ben előadhatónak számított, 1871-ben csak a témáját idézték fel Jókai darabjával, majd a centenáriumra újra elővették a Körner-féle *Zrínyit*, de csupán a leglátványosabb elemeit tartották meg és vitték színre élőképként.

A centenáriumi rendezőbizottság üléseinek jegyzőkönyveiből kiderül, hogy a díszelőadás programját tudatosan az előző két nagy színházi ünnep műsorához kapcsolódva állították össze. A színháznyitó ünnepség volt az első olyan alkalom Kolozsváron, amikor egy tudatosan megszerkesztett műsorral ünnepelte magát az intézményes formát nyert színjátszás. Ez a műsorrend rögzült és a későbbi hasonló jellegű, magáról a színházról szóló ünnepek számára mintaként szolgált, a Zrínyi-motívum pedig visszatérő elemnek bizonyult, és egyben valamiféle kontinuitást is képviselt a színház történetében.³⁰ Az arisztokrácia szerepeltetése pedig egy olyan értelmezési lehetőséget is felvetett, mintha az elmúlt száz év alatt semmi nem változott volna, mintha a színház ugyanúgy, ugyanazokkal a mecénásokkal működne. Közben pedig éppen a centenárium alatt és ennek okán került újra elő az államosítás kérdése. Erzsébet királyné 1870-ben adományozta

²⁷ *Magyar Polgár* 1871. március 11.

²⁸ Kerényi 1990: 99.

²⁹ Kölcsey 1826: 170 (Cselkövi álnéven.) Az külön érdekesség, hogy Kölcsey a panorámák vizuális hatásával hasonlítja össze egy darab színrevitelének hatását.

³⁰ A rendezőbizottság 1892. szeptember 17. és november 10. között tíz ülést tartott. Az ülések jegyzőkönyveinek elemzésével, illetve a díszelőadás és a két korábbi színházi ünnepély összefüggéseivel itt foglalkoztam részletesen: Szabó-Reznek 2016a.

zott a színháznak 15 000 forintot, ezek után évről évre a Belügyminisztériumban kellett kérvényezni a segélyt. A pénz az udvartartás költségeiből származott, a költségvetést is tartalmazó kérvényt a belügyminiszter továbbította a királynak, aki jóváhagyta azt. Az összeg időnként növekedett, de voltak olyan évek, amikor visszaesett.³¹ Éppen ezen kiszámíthatatlanság miatt remélte a rendszeresen anyagi gondokkal küzdő színház vezetősége, hogy az államosítás lehetne a végső és legstabilabb megoldás, bízva abban, hogy ez nagyobb mértékű és állandó anyagi támogatást jelentene. A színházi ügyek a Belügyminisztérium hatáskörébe tartoztak, az intendánst először a belügyminiszter jóváhagyásával a színházat vezető választmány nevezte ki, majd az 1884/85-ös évadtól maga a belügyminiszter.

A színház támogatóinak köre a szubvenció által egy újabb szereplővel, az állami apparátussal egészült ki. Ez egyben szorosabb felügyeletet és ennek következtében konfliktusok forrását is jelentette. Ennek egyik leglátványosabb példája az, amikor 1875-ben gróf Mikó Imre, a színházi választmány akkori elnöke, a színház egyik klasszikus mecénása konfliktusba keveredett Korbuly Bogdánnal, a kolozsvári gazdasági elit egyik polgári származású tagjával, a Hitelbank igazgatójával, aki ekkor, mint a színház intendánsa, saját vagyonából fedezte a deficitet és építette fel a nyári színházat. A vita harmadik szereplője Tisza Kálmán, a szubvencióért is felelős belügyminiszter volt. A probléma a vezetési stratégiák különbözőségéből fakadt: Mikó Imre nem akarta elfogadni Korbuly feltételeit az új évadra, és egy külsősnek, egy vállalkozó igazgatónak akarta bérbe adni a színházat. Ehhez azonban a belügyminiszter jóváhagyására volt szüksége, aki stabilabb stratégiának látta Korbulyt megtartani. Miután sem Mikó, sem Tisza nem akartak elveikből engedni, a vita azzal zárult, hogy Mikó Imre lemondott tisztségéről.³²

A centenáriumi bizottság, arra hivatkozva, hogy az 1794–95-ös erdélyi országgyűlésen a színház már névlegesen országos felügyelet alá került, felterjesztést küldött ez ügyben Szapáry Gyula belügyminiszterhez (és egyben miniszterelnökhöz), akinek a hatáskörébe tartozott a színház,³³ viszont időközben megtörtént a kormányváltás, így a centenáriumi ünnepek után újabb felterjesztést küldtek az új belügyminiszternek, Hieronymi Károlynak.³⁴ Miközben tehát az arisztokrata mecénások leszármazottai megjelentek a színpadon, a háttérben az államosítás kérdését igyekeztek végre megnyugtatóan megoldani, sikertelenül. Az országgyűlési dokumentumokban – a színház történet által kevésbé használt, de állam és színház viszonya szempontjából rendkívül fontos forrásban – végig-

³¹ 1878-ban megemelték 20 000 forintra, 1880–1884 között 30 000 forintot kapott a színház, 1886-tól 14 000 forintot, majd 1890-től újra 20 000 forintot.

³² Korbuly Bogdán ebben a helyzetben a Mikó által is képviselt nemesi mecénatúra követője, ugyanakkor átértelmezője volt. A Hitelbank igazgatójaként gyakran kölcsönönökkel is segítette a színészeket, ezzel egy időben röghöz kötötte őket, mert addig nem bonthatták fel a szerződésüket, amíg vissza nem fizették a kölcsönt. Később nemesi címet kapott az uralkodótól éppen a színház körüli érdemei miatt. Erről részletesebben lásd Szabó-Reznek 2016b.

³³ KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 195, ff. 8.

³⁴ KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 202.

követhető ez a folyamat. A centenárium után két évvel Hieronymi belügyminiszter arra hivatkozott, hogy a kormányháztartásban lévő pénzt át kellett csoportosítani, mert a csendőrség és a rendőrség jelentős többletet igényelt a költségvetésből.³⁵ Ez nemcsak a folyamatos halasztást példázza, hanem annak a hátrányát is, hogy a színházi ügyek a Belügyminisztérium alá tartoztak,

„az általános közigazgatás rovatában, az anyakönyvi kiadások és a közegészségügy tőszomszédságában. És ez a szomszédság még előkelőbb lett, mint volt pár év előtt, midőn a színészeti kérdés a tébolydaügy és a tolonczügy mellett húzódtott meg nagy szerényen”³⁶

– ahogy azt Rátkay László képviselő plasztikusan megfogalmazta.

AZ ŐSÖK EMLÉKEZETE: AZ ÉLŐKÉPEK SZEREPLŐINEK KIVÁLASZTÁSA

A rendezőbizottság „a képlet rendezésének megindítására, a közreműködők megnyerésére Béli Ákosné grófnőt, a rendezésben való segédkezésre pedig Bethlen Bálint gróf bizottsági tagot”³⁷ kérte fel. Feltételezhető, hogy gróf Béli Ákosné gróf Bethlen Emma felkérése nem volt független attól, hogy férje, gróf Béli Ákos, Kolozsvár és Kolozs megye főispánja éppen ekkor került szorosabb kapcsolatba a színházzal. Nagy Bölönyi József intendáns nem sokkal korábban mondott le, a belügyminiszter október végétől mentette fel állásából, a helyére Béli Ákos nevezte ki, aki – a tagok felkérésére – a jubileumi rendezőbizottság elnöki tisztjét is betöltötte. A bizottság alelnöki tisztségét Gyarmathy Miklós, Kolozs megye alispánja, és Albach Géza polgármester, királyi tanácsos között osztották meg. A tagok között nemeseket és polgárokat egyaránt találunk: nagybirtokosok, egyházi személyek, országgyűlési képviselők, egyetemi tanárok, lapszerkesztők, köz-

³⁵ „Én úgy tavaly, mint az idén szándékoztam a kolozsvári színházat állami kezelésbe vétetni; ez azonban jelentékeny költséggel jár, a mostani bérlőtől megváltandó díszletek, az új díszletek beszerzése és az épületnek jobb karba helyezése címén. Kénytelen voltam az állami háztartásban megóvándó egyensúly érdekében akkor, midőn ugyancsak a vezetésemre bízott tárcza körében a csendőrségre, a rendőrségre és más égetően szükséges kiadásokra olyan jelentékeny többletet kell igénybe vennem, meghajolni, és ezen költségek igénybe vételéről ez évre lemondani. Minthogy azonban a jövő évben már nem lesz szükség, hogy csak egy tételt említsek, a csendőrség költségeinek oly jelentékeny szaporítására, ennél fogva vagy a jövő, vagy valamely közelebbi költségvetésben a kolozsvári színházra egy nagyobb összegnek felvétele lehetséges lesz, és ez által Kolozsvár jogosult igényének elég lesz téve, *(Általános helyeslés.)* mely igényt sohasem haboztam teljes mértékben elismerni, s melyet csak a pénzügyi helyzet miatt nem birtam eddig kielégíteni.” KN 1892. XX. kötet, 381.

³⁶ KN 1896. III. kötet, 137.

³⁷ KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 195, ff. 11.

művelődési egyletek elnökei, néhány színész, illetve egy szeszgyáros vett részt az üléseken.³⁸

Béldiné szeptember 23-án Mezőméhesről keltezett válaszlevelében elfogadta a felkérést, és rögtön néhány gyakorlati kérdéssel fordult a bizottsághoz:

„tudnom kellene, körülbelül hány díszruha? hány közvitéz? hány török és hány nő kellene? megígérhetem, hogy a színházi szabó elkészíti az uraknak a jelmezét? és ha valami fényes vagy különös mutatós kelme kell, nem lehetne azt a budapesti nemzeti színház raktárából az ottani eredeti árba megkapni?”³⁹

A grófné minden bizonnyal jelentős kapcsolathálóját működtetve tervezett szereplőket keresni az élőképekhez,⁴⁰ a leveléből ennek egy módjáról is értesülünk. Szeptember végén Marosszentgyörgyön és Marosvásárhelyen készült eltölteni néhány napot. „Nagyon sokan fognak részt venni [a versenyeken], és személyesen szólíthatnék fel többeket a közreműködésre” – írta.⁴¹

Ezenkívül két fontos javaslata volt, mindkettőt elfogadta a bizottság. Az egyik a résztvevők kilétére vonatkozott. A bizottság már az elején leszögezte, hogy a „képletek” bemutatására arisztokratákat fognak felkérni, Béldiné Bethlen Emma javaslata ezt árnyalta tovább: „mely családok tagjai vettek részt az első előadáson? mert főként a főszereplőket lehetőleg ugyanazokból kellene bemutatni most is.”⁴² Ezzel a gesztussal szervesen összekapcsolta a centenáriumot a színház-avató ünneppel, amelyen a színház felépítését adományokkal segítő arisztokrácia megmutatta önmagát a színpadon. A bizottság által a sajtóban is közölt végleges centenáriumi programban az élőképekhez a következő zárójeles magyarázatot fűzték:

„közreműködői túlnyomó részben olyan családok tagjai, melyeknek az erdélyi első magyar színtársulat és az állandó színház létesítése körül kiválóbb érdemük volt. Miután az 1792-iki kezdeményezést az állandó színháznak 1821-ben történt megnyitása tetőzte be és miután az 1821-iki megnyitásnál előkelő műkedvelők Körner »Zrínyijét« adták elő: történelmi és kegyeleti szempontból egyaránt indokolva volt, hogy »Zrínyiből« veendő élőképek bemutatására felkérjük az illető családok tagjait, akik erre elismerésre méltó készséggel vállalkoztak is.”⁴³

³⁸ A bizottság tagjainak részletes listája tisztségükkel vagy foglalkozásukkal együtt lásd Hegyesy (szerk.) 1892: 82–83.

³⁹ KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 195, ff. 107. Béldi Ákosné levele Gyarmathy Miklósnak.

⁴⁰ Férje egy nappal később írt levelet Gyarmathy Miklósnak, amelyben elfogadta a bizottsági elnöki tiszteletet, és jelezte, hogy a felesége már több embert felszólított a szereplésre. KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 195, ff. 108. Béldi Ákos levele Gyarmathy Miklósnak.

⁴¹ KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 195, ff. 107. Béldi Ákosné levele Gyarmathy Miklósnak.

⁴² KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 195, ff. 107. Béldi Ákosné levele Gyarmathy Miklósnak.

⁴³ *Kolozsvár* 1892. november 7.

Béldiné második javaslatának alapvetően vizuális hatása volt a bemutatandó élőképekre, ugyanis a grófnő azt vetette fel, hogy „ha csak egy kép lesz, ajánlatosabb volna az, amelyikben több nő fordul elő”.⁴⁴ A bizottság ezt követően a következő ülésén két kép – a *Zrínyi esküje* és a *Zrínyi kirohanása* – mellett döntött. Az utóbbi

„a városban lefolyó végjelenet, midőn Zrínyi és hívei kirohanásra készülnek. Ezt – hogy a képletben hölgyek is vehessenek részt – búcsúzó jelenetté lehet átváltoztatni. [...] Az első csoportozathoz szükséges tizenhat díszruhás férfi, nyolc egyszerűbb ruházatú férfszereplő, tizenkét-tizenhat hölgy és négy gyermek. A másodikhoz az előbbi képlet férfitagjai, ugyanazon ruhákban, és egy hölgy; továbbá hat török főúr és húsz-huszonöt török harcos.”⁴⁵

A több női szereplő bevonásának feltehetően esztétikai okai lehettek, a szépen varrt női ruhák és ékszerek igen látványosak lehettek a színpadon, erre sajtóbeli tudósítások is kitértek.

Béldiné Bethlen Emma egyetlen nőként részt vett a szervezőbizottság október 11-i, ötödik ülésén. A jegyzőkönyvben nincs nyoma annak, hogy ő is fel szólalt volna az ülésen. Bethlen Bálint gróf tett jelentést az élőképek ügyéről, és jelezte, hogy Béldi Ákosnének köszönhetően már hatvan-hetven közreműködőre van kilátás.⁴⁶ A sajtóbeli tudósítások alapján a rendezés részleteiről is megtudunk néhány információt. A *Zrínyi kirohanása* jelenetre a bizottság hirdetést adott fel az *Ellenzék*ben, hogy akinek van a birtokában olyan festmény, amely ezt a jelenetet ábrázolja, engedje át Béldinének megtekintés végett.⁴⁷ Az élőképek színpadi rendezése Ditrői Mór feladata volt, de

⁴⁴ *Kolozsvár* 1892. november 7.

⁴⁵ KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 195, ff. 24. Végül 11 női és 36 férfi szereplő vett részt az élőképekben, kiegészülve a kolozsvári egyetemi ifjúság 28 tagjával. Lásd Hegyesy (szerk.) 1892: 85–86.

⁴⁶ KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 195, ff. 8. Az élőképekben végül a következők vettek részt: gr. Bethlen Bálintné, br. Wesselényi Béláné Zrínyiné szerepében, gr. Bánffy Katinka, gr. Béldi Emma, gr. Béldi Zsófia, gr. Bethlen Marie, gr. Bethlen Tima, gr. Bethlen Vilma, gr. Lázár Nóra, br. Szentkereszty Emma, Ugron Rozalie, br. Szentkereszty Béla Zrínyi szerepében, gr. Almásy Imre, Antos István, br. Bánffy Kálmán, ifj. gr. Bánffy Miklós, br. Bálintt József, Barcsay Domokos, gr. Béldi Ferenc, Béldi László, Betegh Jenő, Betegh Miklós, gr. Bethlen Bálint, gr. Bethlen József, br. Bornemisza Elemér, br. Bornemisza Tivadar, Csaba Zoltán, br. Feilitzsch Arthur, br. Gyórfy Géza, br. Huszár Pál, Inczedy Sámuel, br. Inczedy Samu, gr. Klebersberg Zdenkó, gr. Lázár István, br. Mannsberg Sándor, Matskási Pál, gr. Mikes Ármin, Sigmond Ákos, br. Szentkereszty Pál, Tholnay Regináld, gr. Toldalagi László, gr. Wass Jenő, br. Wesselényi Ferenc, Zeyk Albert, Zeyk Géza, ifj. Zeyk József, legifjabb Zeyk József. Az egyetemi ifjúság közül részt vett Ambrus József, Amon Vilmos, Bergleiter Gyula, Both István, Bölcs házy Béla, Haliárszky Aladár, Hints Zoltán, Hirschfeld Jenő, Imreh Domokos, Jakab Gyula, Kavalcisky Pál, Körmeny Sándor, Kőváry Ernő, Lázár Ottó, Makai István, Nesztor Emil, Péter Mózes, Petrassy Lajos, Rauszek E. Béla, Szabó András, Szeghy István, Trischler Xavér Ferenc, Urbanetz Ede, Valentiny Gusztáv, Veszprémi Antal, Wolkenberg Béla, Zalányi János, Zayzon Ferenc.

⁴⁷ *Ellenzék* 1892. október 12.

„beleszólottak abba mindazok, akiket erre illetékesnek vallunk. Különösen gróf Béldi Ákosnének van sok érdeme azért, hogy az élőképek alakjait a közreműködésre megnyerte.”⁴⁸

A jubileumi rendezőbizottság Béldiné mellett egy másik arisztokrata hölgyet is megszólított. Szintén az első ülésen, az élőképek megszervezésével egy időben merült fel az is, hogy a főtéren levő Rhédey-palotára, amelynek báltermében kezdte meg játékát az első hivatásos társulat, emléktáblát helyezzenek el. Az ügyet a ház tulajdonosa, báró Horváth Ödönné, gróf Rhédey Johanna „kegyes jóindulatába” ajánlották. A báróné válaszát a következő ülésen olvasták fel, a levéltári iratok között nincs meg az eredeti levél, de az ülés jegyzőkönyvében és a sajtóban is közölték teljes egészében. Az Alvincről küldött rövid levelet érdemes idézni.

„Nagyságos Alispán úr [Gyarmathy Miklós]! Folyó hó 19-éről kelt felszólításából örömmel látom, hogy a tulajdonomat képező Rhédey-ház, kegyes megemlékezés által, nemzeti emlékké fölavatadni tervezetik. Ezen alkalommal egyszersmind nekem tért nyitni szíveskednek, hogy kegyeletben tartott elődeim hazafias szolgálatainak megörökítéséhez hozzájáruljak. Szívesen fogadom a kedves köteleességet, a kívánt 200 forintot felajánlva a leírt terv kivételére. Tisztelő megemlékezéséért őszinte hálaám kifejezése után maradok, báró Horváth Ödönné, gr. Rhédey Johanna.”⁴⁹

A bizottság levele nem található meg a levéltári iratok között, tartalmáról annyi derül ki a jegyzőkönyvből, hogy az emléktábla ügyét a grófnő „kegyes jóindulatába” ajánlották, ami egyben azt is jelentette, hogy anyagi támogatását kérték. A 200 forint adomány végül az emléktábla költségeinek növekedésével arányosan 350 forintra emelkedett.⁵⁰ Ahogy az irodalmi mecenatúra rendszere párhuzamosan a modern olvasóközönség létrejöttével fokozatosan szűnt meg,⁵¹ úgy ebben az esetben is megjelenik még a habermasi reprezentatív nyilvánosság és az arisztokrata mecenatúra. A levélben említett elődök hazafias szolgálata arra utal, hogy gróf Rhédey Mihályné 1792-ben egy évre ingyen átengedte házának báltermét a hivatásos társulat számára. A Pákey Lajos által tervezett, historizáló, 17–18. századot idéző díszítésű svéd gránit emléktáblára – a megidézett

⁴⁸ *Kolozsvár* 1892. november 11.

⁴⁹ KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 195, ff. 24. és *Kolozsvár* 1892. szeptember 24.

⁵⁰ Az emléktábla a szállítási költséggel együtt 358 forint 72 krajcárba került, de mivel nem volt biztos, hogy időben elkészül, Pákey rendelt egy „reserve táblát zinkezett lemezre, fakerettel, gránit utánzattal, aranyozott felirattal”, ez 17 forintba került, a leleplezéséhez alkalmazott vörös szövetből készült függöny 8 forint 75 krajcárral emelte meg a költségeket. A leleplezés további költségekkel járt, az emelvényre, ennek díszítésére, a hordárok kifizetésére a székek szállításéért és jelvények készítésére 150 forint 75 krajcárt költöttek. Így az emléktábla és az avatás összköltsége 535 forint 22 krajcár volt. KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 197.

⁵¹ Erről a váltásról ír a dedikációk és ajánlások vizsgálatán keresztül Szajbély 1985.

korszakhoz hűen – Rhédey Johanna neve is felkerült.⁵² Ő, az utód is követte azt a mecénási hagyományt, amelyet családjá korábban gyakorolt.

Miközben a megelőző századokban az írók a dedikációban és ajánlólevélben vagy az előszóban köszönték meg a mecénások támogatását, a centenárium után a bizottság a sajtóban is közölt levélben mondott köszönetet Rhédey Johannának és Béli Ákosnének egyaránt.⁵³ A társulat héttagú küldöttsége személyesen, köszönőbeszédrel is tisztelgett a két nemes hölgy előtt,⁵⁴ akik elődeik (vagy legalábbis társadalmi osztályuk) gyakorlatát követve „a legelső [voltak], akik a jubileumi bizottság törekvéséhez lelkes és buzdító módon csatlakoztak, ekként igazi úttörőivé válván a kívülről jövő érdeklődésnek”.⁵⁵

„FINIS CORONAT OPUS”: AZ ÉLŐKÉPEK

A díszelőadás különböző részei közül a sajtó kétségkívül az élőképekről tudósított a legtöbbet és a legrészletesebben. Írtak arról, hogy Béli Ákosné rendkívüli tevékenységet fejtett ki az élőképek rendezésében,⁵⁶ tudósították az olvasókat arról is, amikor Bethlen Bálint gróf, országgyűlési képviselő Kolozsvárra érkezett, hogy személyesen intézkedjen az élőképek ügyében,⁵⁷ de azt is fontosnak tartották megemlíteni, hogy a korhű magyar és török jelmezek készítése folyamatban van.⁵⁸ Szinte minden alkalommal hangsúlyozták, hogy a szereplők azon családok tagjai, akik az első társulat és az állandó színház létesítése körül jelentős szerepet játszottak. Ezt a fővárosi lapok is kiemelték, és a *Budapesti Hírlap* azt is tudni vélte, hogy „a török szerepét senki sem akarta elvállalni s végre is a grófné [Béli Ákosné] szigorú parancsára tett pogánnyá többeket”.⁵⁹ A *Pesti Hírlap* és főként a *Vasárnapi Újság* részletesen foglalkozott az eseménnyel, mindkét lap összefoglalta a kolozsvári színjátszás történetét,⁶⁰ és tudósított a díszelőadásról.

Az előadást megelőző két napon nyilvános próbát tartottak a színházban, a lapok ezeket is végigkövették. A november 9-én, három órán keresztül tartó próbáról röviden annyit írtak, hogy

⁵² Az emléktábla szövege: „Ebben a házban kezdte meg előadását 1792. nov. 11-én az Erdélyi Nemes Színházi Társaság. Ennek emlékére helyezte ide e táblát a száz éves ünnepet szervező bizottság, 1892. nov. 11-én, a ház tulajdonosa, br. Horváth Ödön né, sz. gr. Rhédey Johanna nemes adományából.”

⁵³ *Kolozsvár* 1892. november 24.

⁵⁴ Rajtuk kívül Béli Ákos grófnak, a rendezőbizottság elnökének, illetve Gyarmathy Miklós alispánnak, a bizottság alelnökének is köszönetet mondtak. *Kolozsvár* 1892. november 23.

⁵⁵ *Kolozsvár* 1892. november 21.

⁵⁶ *Ellenzék* 1892. október 11.

⁵⁷ *Ellenzék* 1892. október 26.

⁵⁸ *Ellenzék* 1892. október 14.

⁵⁹ *Budapesti Hírlap* 1892. november 12.

⁶⁰ *Pesti Hírlap* 1892. november 11, *Vasárnapi Újság* 1892. november 13.

1. kép. Zrínyi esküje (Hegyesy 1892)

„az élőképek igen kellemes néznivalók lesznek holnap este a villannyal megvilágított színházban. A képekben az erdélyi arisztokrácia színe-java részt vesz s igazán festőiek lesznek a csoportozatok.”⁶¹

A következő napon tartott főpróba leírása ennél részletesebb volt, így azok, akik nem kaptak jegyet sem a november 11-i díszelőadásra, sem a következő napi ismétlésre, maguk is alkothattak valamilyen képet a látványról, nem kellett megvárniuk az előadást követő kritikákat. A pontosan érkező szereplők nagy része már jelmezben, azaz „teljes korhú kosztümben” jelent meg. A főszereplők ruháikat drága ékszerekkel egészítették ki, de a mellékszereplők, a török és magyar katonák jelmezei is gondosan voltak kivitelezve – áll a tudósításban. Két új díszlet is készült a két élőképhez. A főpróbán közönség is volt: a résztvevők családtagjai és hozzátartozói, akik már ekkor villanyfényben láthatták a jeleneteket.⁶²

November 11-én este már teltház előtt zajlottak az események, a *Kolozsvár* következő napi száma a díszelőadás egyes elemeinek, így az előadást lezáró („finis coronat opus”) élőképeknek is külön leírást, elemzést szánt. Az élőképekről a kolozsvári Dunky fivérek készítettek fényképeket, amelyek bekerültek a centenáriumi követően kiadott *Emlékkönyv*be. Így a leírás és a *Vasárnapi Újság* által is közölt⁶³ fotódokumentumok segítségével jól rekonstruálható az élőképek összetett, auditív elemeket is tartalmazó látványa.

„A zenekar szordinósan belekezd egy csöndes magyar nótába, a függöny mögött a villany sistereg, a közönség előrehajlik a páholsorokból, az ülőhelyekről, mindenki szem... szem... és szem. Mindenki valami nagyon szépet vár és türelmetlenül lesi, hogy mikor lebben föl a függöny. A színpadi csöngettyű megszólal és a függönnyt csakugyan felvonják. [...] A szigetvári falak között Zrínyi és népe esküszik. Villanyfény ragyog a fényes magyar ruhákon, a hölgyek szoborszerű fehér vállain, kifejezésteljes lelkes arcán, nagy tűzű sötét szemekének sugarával összeolvadó villamos fény.”⁶⁴

A fotókon látható, hogy a középben álló Zrínyi kivont kardjára helyezte kardját négy kapitánya, körülöttük a magyar sereg katonái álltak kardjukat a magasba emelve. Elöl álltak a női szereplők kisebb csoportozatokban⁶⁵ – Zrínyiné a rendezői bal oldalon –, itt érvényesülhettek legjobban díszes ruháik. Az új, a kolozsvári

⁶¹ *Kolozsvár* 1892. november 10.

⁶² *Kolozsvár* 1892. november 11.

⁶³ *Vasárnapi Újság* 1892. november 27.

⁶⁴ *Kolozsvár* 1892. november 12.

⁶⁵ A Körner-darabban ez a rész (a Petrichevich által fordított változatot véve alapul), vagyis az eskü a 2. felvonás 11. jelenetében van, a helyszín a vár udvara, ezt az élőképpen is megtartották. Eredetileg nincsenek női szereplők ebben a jelenetben, különben is összesen két női szereplője van a szomorújátéknak: Éva, Zrínyi felesége, és lányuk, Ilona. A többi női szereplő bevonása, ahogy korábban láttuk, Béli Ákosné ötlete volt, aminek hatására a bizottság részben búcsú-jelenetté alakította át az eskü pillanatát.

2. kép. Zrínyi kirohantása (Hégyesy 1892)

3. kép A Zrínyi női résztvevői 1 (Hegyesy 1892)

Az élőképeket szervező gr. Béldi Ákosné gr. Bethlen Emma, alatta balra a Zrínyinét alakító br. Wesselényi Béláné, br. Szentkereszty Emma és gr. Béldi Zsófia látható ugyanabban a csoportozatban, mint amiben a Zrínyi esküje élőképben is álltak. Jobbra az élőkép többi női szereplője.

sínházban korábban nem használt technológia, a Budapestről kölcsönként reflektorokkal megvalósított villanyvilágítás szemlátomást erős hatással volt nemcsak a látvány minőségére, hanem a tudósító újságíróra is. A vizuális hatást hangsúlyozta, a fényben ragyogó ruhák és vállak mellett kitért a szemek fényének és a villanyfénynek az összeolvadására és a világítás hanghatására is, a zene mellett hallott sisterségre. A közönség többször visszatapsolta a látványt, újra és újra felvonták a függönyt.⁶⁶ Így volt ez a következő képpel is. Ezen Zrínyi szintén középen állt, előtte az eleső Juranics, zászlóval a kezében, körülötte egy kimerevített dinamikus csatajelenet: a várból kirohanó magyarok és az őket kint váró törökök összecsapása. Körner zárlatához hűen egyetlen női szereplő jelent meg: Zrínyiné állt a háttérben egy toronyból kilépve, fáklyával a kezében.⁶⁷

⁶⁶ Az ünnepség lejártaival az *Ellenzék* egy olvasója jelezte, hogy állandósítani kellene a villanyvilágítást, hiszen nemcsak olcsóbb és biztonságosabb a légszesznel, de „tisztább és szebb, tehát a közönségre nézve az előadás tetszetősebb, látványosabb: különösen képleteket lehet gyönyörűen bemutatni villanyfény mellett, mint a legutóbb is láttuk.” *Ellenzék* 1892. november 22. A Nemzeti Színházban 1882-ben már próbálkoztak a villanyvilágítás bevezetésével, a következő évben az egész épületre kiterjesztették.

⁶⁷ Az 5. felvonás 9. jelenete a várból való kirohanás. A szerzői utasításokból tudjuk meg, hogy a zászlóhordozó Juranics az első, aki elesik. Éva, ahogy az élőképben is, a puska poros toronyban meg-megjelenik, fáklyával a kezében. A szomorújáték azzal zárul, hogy Zrínyi halála után Éva a toronyba veti a fáklyát, és a vár felrobban. Körner 1819.

4. kép *A Zrínyi női résztvevői 2, középen báró Wesselényi Béláné. (Hegyesy 1892)*

A Hegyesy Vilmos által szerkesztett *Emlékkönyv*be a két élőképen kívül bekevert három fénykép a benne szereplő nőkről, jelmezben, különböző csoportozatokban (a férfi szereplőkről nem készült hasonló). Míg az élőképeket a Dunky fivérek a színpadon, a díszlettel együtt fotózták le, ezek a csoportképek műteremben készültek. De ezeken túl is gazdag az *Emlékkönyv* képanyaga: az első oldalon I. Ferenc József portréja látható, majd a kolozsvári színházhoz kapcsolódó mecénások, intendánsok, színészek, illetve a centenárium szervezésében részt vevők portréi következnek.⁶⁸ Köztük van Katona József és a centenáriumon előadott *Bánk bán*ból a Bánkot, Melindát és Gertrudist játszó színészek jelmezben, és ott van Jókai Mór is, aki a díszelőadás prologusát írta. Külön elemzést lehetne szálni a polgárokat és az arisztokratákat ábrázoló fotók ikonográfiájának, a ruháknak, háttereknek.

Az élőképekre visszatérve, a látvány pusztán leírásán túl a sajtó a résztvevőkről és egyben az arisztokráciáról is sokatmondó megjegyzéseket tett. Egy két központi nemzeti-regionális narratívában elképzelve (amelybe a kolozsvári színházról és a pesti Nemzeti Színházról való beszéd beágyazódik) így írt a résztvevőkről

⁶⁸ A fényképek legnagyobb részét a kolozsvári Dunky fivérek készítették, a kiadvány számára ezek alapján a fénynyomatú sokszorosítást Budapesten, Divald Károly fiai fényképészeti műintézetében készítették el. Ferenc József portréja Koller Károly és utódai császári és királyi udvari fényképészek műtermében készült, ennek felhasználásáért engedélyt kértek a miniszterelnöktől. KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 196, ff. 13.

a *Kolozsvár*, már a főpróba után: „Gyönyörűség volt látni Erdély legelőkelőbb leányait a díszmagyar viselet szép ruháiban és az urakat kócsagosan, nehéz mentéssel, kardosan.”⁶⁹ A másnapi tudósítást pedig azzal zárta a lap, hogy a közönség ezek után „elviszi az ország minden részébe annak a hírért, hogy mily gyönyörűek az erdélyi leányok s mily daliások az urak”. Ennél talán még érdekesebb a tudósítás egy másik mondata: „egy percig csakugyan úgy tetszett, hogy megelevenedett a régi történet a képek ábrázolói által, kik túlnyomó részben az ország-rész arisztokráciájának legkiválóbbjai”.⁷⁰ Így az élőkép a történelem egy néhány percig jelenvalóvá tett pillanata lehet, amikor az időbeli távolságot kitakarva az arisztokrácia egyszerre testesítette meg önmagát és múltját, a rendi társadalmat.

Azt, hogy a képekben mintegy „kisegítő személyzetként” részt vettek az egyetemi ifjúság tagjai is, a *Kolozsvár* kihagyta, az *Ellenzék* viszont jóval rövidebb tudósításában szánt rá egy félmondatot.⁷¹ Ezt a jelenséget, az arisztokrácia dominanciáját próbálta ellensúlyozni a *Kolozsvárban* a centenárium után néhány nappal megjelent cikk, amelyben azt írták, hogy a színházi ügy felkarolásában „a középosztály is derekas részt vett magának főuraink mellett. Sőt elmondhatjuk, hogy a kezdet óta vállvetve munkálkodtak e jelentős intézmény érdekében.”⁷²

A meghívó is igyekezett fenntartani azt, hogy az egyes társadalmi osztályok hozzájárulása a színház történetéhez egyaránt fontos volt, „a közéleti nagyságoktól kezdve az egyszerű diákiig”.⁷³ Ez az 19. század utolsó harmadában egyre inkább így volt, a gazdasági elit köréből például Korbuly Bogdán intendáns, a kolozsvári Hitelbank igazgatója saját vagyonából pótolta a deficitet, és részben saját pénzen építtette fel a nyári színházat 1874-ben. Az államosítás több éve húzódó kérdése éppen a centenárium okán lett újra aktuális, a bizottság lépéseket tett az erről való hivatalos egyezkedés elindítására. A szimbolikus gesztusok azonban az arisztokráciát emelték ki, a szimbolikus terekben ugyanis ők voltak a legláthatóbbak.

AZ ARISZTOKRÁCIA TÉRFOGLALÁSA

Az arisztokrácia nemcsak a színpadon jelent meg kiemelt szerepben, hanem a centenárium többi rendezvényén is részt vett. Annak megállapítása, hogy a nézőtéren mekkora volt az arisztokrácia aránya, a források hiányossága miatt nem lehetséges. Szimbolikusan viszont mindenképpen az ő jelenlétük volt kiemelve. A páholyokat a színházalapító nemesi családok címerei díszítették. A színház előtti teret szintén villanyfénnel világították meg, így a színpad egyfajta megfelelőjévé, megkettőződésévé vált, ahol a színházba igyekvő vendégek,

⁶⁹ *Kolozsvár* 1892. november 11.

⁷⁰ *Kolozsvár* 1892. november 12.

⁷¹ *Ellenzék* 1892. november 12.

⁷² *Kolozsvár* 1892. november 15.

⁷³ KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 195, ff. 36.

köztük arisztokraták, értelmiségiek, hivatalos meghívottak színre léptek egy pillanatra. „A hölgyek pazar díszítésű estély-toalettjei, a katonai méltóságok egyenruhái, az urak díszmagyar öltözetei, a frakk, klakk és fehérkesztyű, [...] különösen érdekes színt, kiváló ünnepiességet kölcsönöztek a fényes képnek.”⁷⁴ Arról, hogy összegyűlt-e tömeg az utcán ennek megtekintésére, nem írt a sajtó, de a *Kolozsvár* felidéz egy nézői attitűdöt: a fenti kép „a színház előtt a néző gyönyörködő szeme elé tárult”.⁷⁵

A bizottság által szervezett hivatalos centenáriumi programon túl az arisztokrácia részt vett olyan többé-kevésbé zárt körű eseményeken, amelyeket részben magának szervezett. A sajtó két ilyenről tudósított: egy főúri estélyről és egy ebédről, amit báró Horváth Ödönné, gróf Rhédey Johanna szervezett. Az első a díszelőadás (és az élőképek) november 12-i, szombati megismétlése után tartották az úri kaszinóban, „ahol az ünnepély alatt Kolozsvártrt időzött előkelő világ kellemesen töltötte az időt”. De ami ennél is érdekesebb, hogy a tudósítás szerint a hölgyek „drága estély toilletben és magyar jelmezeikben” jelentek meg.⁷⁶ Ha a résztvevők névsorát megnézzük (ezt is közli a *Kolozsvár*), akkor látható, hogy az élőképek szereplői közül szinte mind jelen voltak az estélyen, a női szereplők ezek szerint historizáló ruháikban, színpadi szerepüket némiképp megtartva vonultak át a színházból a kaszinóba a reggel 7-ig tartó mulatságra. Az emléktáblára tett adomány nyomán mecénássá vált Rhédey Johanna november 17-én tartott ebédet, amelyen jelen volt testvére, báró Wesselényi Istvánné, szül. Rhédey Stefánia és a jubileumi szervezőbizottság tisztikara.⁷⁷ Az *Ellenzék* a fogásokat is közölte,⁷⁸ a francia nyelvű étrend kontrasztba állítható a centenáriumi díszebéd hangsúlyozottan magyaros fogásaival.⁷⁹

* * *

Az erdélyi hivatásos színjátszás százéves jubileumára szervezett ünnepségsorozat teret nyitott az erdélyi arisztokrácia néhány napos térfoglalására. A kortárs

⁷⁴ *Kolozsvár* 1892. november 12.

⁷⁵ *Kolozsvár* 1892. november 12.

⁷⁶ *Kolozsvár* 1892. november 14.

⁷⁷ Azaz gr. Bély Ákos elnök, Gyartmathy Miklós és Albach Géza alelnökök, Dr. Ferenczy Zoltán és Hegyesy Vilmos jegyzők, Hóry Béla pénztárnok, dr. Grois Gusztáv, dr. Török István albizottsági elnök, Ditrói Mór színházigazgató, valamint Pákey Lajos mérnök, az emléktábla táblatervezője.

⁷⁸ Potage: consommé à La Daumont / hors d'oeuvres: gateaux aux foie de veau gras / grosse pieces: filet de boeuf à la moderne / entrées: filet de chevreuil / rôti: chapon, compote, salad / entremets: crème au chocolat, fourte à la praline, fromage / dessert: café. Mindezt fehér-, illetve vörösborok és francia pezsgő kísérte. *Ellenzék* 1892. november 18.

⁷⁹ A bankett „egészen magyar” étrendje: leves: jérceaprólék csiperkegombával; hal: fogas és harcra Bocskay mártással, Borberekai fehér borral; bevezető: angol bélszín virágkel, spárga és zöldborsó körözéssel, Mácsói vörössel; főzelék: kolozsvári töltött káposzta, Gyulatelki Ringató borral; sült: pulyka, saláta és csokorba főtt gyümölcs, Littkei „Sport” pezsgő; tézta: gesztenye-tálfafőtt; csemege: vegyes gyümölcs és cukorkák, sajt, fekete kávé, Wynand-Focking Anisette. *Kolozsvár* 1892. november 11.

viszonyok között a nemesek szerepe egyre kevésbé volt jelentős a színház fenntartásában, a városé, azaz a polgári és gazdasági elité annál inkább. Az 1870-es évektől a szubvenció útján az állam is megjelent aktív szereplőként. A centenáriumi ünnepség kiváló ürügy volt arra, hogy a kolozsvári színház vezetői újra hivatalos lépéseket tegyenek az államosítás megvalósítása irányába, hivatalos párbeszédet kezdeményezzenek a Belügyminisztériummal, pontosabban újrakezddék azt. Ezzel párhuzamosan az erdélyi arisztokrácia képviselői kihasználva azon kevés alkalmat, amely teret engedett a reprezentatív nyilvánosságnak, megjelentek a színpadon, a sajtóban, a centenáriumi *Emlékkönyv* fényképein, öltözetükkel is kitűnve a polgári öltözetben lefényképezett szervezők, támogatók közül. A Körner *Zrínyije* alapján színre vitt élőképek által felidéztek a kolozsvári színjátszás fontos ünnepeit, a színjátszás fejlődésének és intézményesülésének stációit. Közben pedig azt adták elő, ami a saját hagyományukhoz kapcsolódott, az élőképet, ami által őseiket és az arisztokrata mecénatúra intézményét idézték meg.

FORRÁSOK

Kolozsvári Állami Levéltár (KÁL) [Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale]

Fond 313. fasc. 195, 196, 197, 202, 217.

Képviselőházi Naplók (KN)

1892. XX. kötet.

1896. III. kötet.

Budapesti Hírlap, 1890.

Ellenzék, 1890.

Kolozsvár, 1890.

Magyar Polgár, 1871–1879.

Pesti Hírlap, 1890.

Vasárnapi Újság, 1890.

Hegyesy Vilmos (szerk.) 1892: *Emlékkönyv az erdélyi magyar színpad százéves jubileuma alkalmából*. Ajtai K. Albert nyomdája, Kolozsvár.

Kölcsey Ferenc 1826: Körner Zrínyijéről. In: *Élet és Literatura*. Első, második, harmadik, negyedik rész. Petrózai Trattner Mátyás, Pest, 167–242.

Körner, Teodor 1819: *Zrínyi, vitézi szomorú játék öt felvonásban*. Fordította Petrichevich Horváth Dániel. Török István, a Ref. Koll. betűivel. Kolozsvár.

Molnár György 1880: *Az én búcsúm Kolozsvártól*. K.n., Kolozsvár.

Szádeczky Lajos 1901: *Régi erdélyi lakodalom*. Ajtai K. Albert könyvnyomdája, Kolozsvár.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bartha Katalin Ágnes 2014: Szimbolikus reprezentáció és színház-avató ünnep. In: Brutovszky Gabriella – Demeter Júlia – N. Tóth Anikó – Petres Csizmadia Gabriella (szerk.): *Drámák határhelyzetben I.* Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra, 369–384.
- Fórizs Gergely 2011: Zriny és Zrínyi. Szemere Pál fordítása Theodor Körner Zrinyjéből az Élet és Literatúrában. In: Gurka Dezső (szerk.): *A középkor vetületei. A 18–19. századi középkor-értelmezések filozófiai, tudományos és művészeti aspektusai.* Gondolat, Budapest, 157–170.
- Habermas, Jürgen 1993: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása.* Osiris, Budapest.
- Kerényi Ferenc 1990: Hagyomány és újítás az 1810-es évek magyar drámai irodalmában. In: Kulin Ferenc – Margócsy István (szerk.): *Klasszika és romantika között.* Szépirodalmi, Budapest, 94–115.
- Kerényi Ferenc (szerk.) 1990: *Magyar színháztörténet 1790–1873.* Akadémiai, Budapest.
- Kolta Magdolna 2003: *Képmutogatók. A fotográfiai látás kultúrtörténete.* Magyar Fotográfiai Múzeum, Kecskemét.
- N. n. 1906: Katona József születése napja. *Irodalomtörténeti Közlemények* (16.) 1. 101–102.
- Staud Géza 1963a: *Magyar kastélyszínházak I.* Színháztudományi Intézet. Országos Színháztörténeti Múzeum, Budapest.
- Staud Géza 1963b: *Magyar kastélyszínházak II.* Színháztudományi Intézet. Országos Színháztörténeti Múzeum, Budapest.
- Staud Géza 1964: *Magyar kastélyszínházak III.* Színháztudományi Intézet. Országos Színháztörténeti Múzeum, Budapest.
- Szabó-Reznek Eszter 2016a: „A nap, amelyen a csecsemő magyar színészetet először falai közé fogadta”: A kolozsvári hivatásos színjátszás százéves évfordulójának előkészületei. *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Acta Universitatis Szegediensis* (32.) 1. 119–134.
- Szabó-Reznek Eszter 2016b: Párhuzamos támogatáspolitikák a 19. század végi kolozsvári színházban. In: Veress Károly (szerk.): *Interdiszciplináris párbeszéd 4.* Egyetemi Műhely, Kolozsvár. 119–129.
- Szajbély Mihály 1985: Előszó és ajánlás: regény és közönsége a 18. század második felében. *Irodalomtörténet* (17.) 3. 543–564.
- Szajbély Mihály 2008: *Intermediális randevűk a 19. században.* Pro Pannonia, Pécs.